

ZUSTERS IN SMETTELOOS WIT: EEN BLANCO BLADZIJDE IN DE NEDERLANDSE GESCHIEDSCHRIJVING?*

Nanny Wiegman**

'Omdat mijn leerlingen er mij om vroegen en ... omdat ik bij haar een warme belangstelling had waargenomen voor de geschiedenis van ons beroep'. Met deze woorden leidde C.H. Vernède, oud-hoofdverpleegster van het Rotterdamse Gemeente Ziekenhuis, in 1927 haar boek, getiteld *Geschiedenis der ziekenverpleging*, in.¹ Bij de samenstelling van dit boek maakte Vernède vooral gebruik van het lijvige, vierdelige overzichtswerk over de geschiedenis van de verpleging van de verpleegsters Adelaide Nutting en Lavinia Dock, *A history of nursing*.² Aanvankelijk was het Vernèdes bedoeling dit Amerikaanse handboek letterlijk te vertalen maar bij nader inzien besloot zij tot een uitgebreide samenvatting. Sommige hoofdstukken nam ze integraal over; voor met name de Nederlandse ontwikkelingen deed ze literatuuronderzoek, maar bronnenonderzoek verrichtte ze niet. Dit kritiekloos overnemen van de Amerikaanse en de Engelse verplegingsgeschiedenis had tot resultaat dat de geschiedschrijving over de verpleging in Nederland sterk vertekend werd weergegeven. In de loop der jaren is dan ook gebleken dat het boek nogal wat onjuistheden bevat.³ *Geschiedenis der verpleging*, dat geen herdruk beleefde, bleef in Nederland tot in de jaren vijftig het toonaangevende handboek.⁴ In Engeland en de Verenigde Staten bleek de belangstelling voor de geschiedenis van de verpleging in de eerste helft van deze eeuw aanzienlijk groter dan in Nederland en zagen aanvullingen op het werk van Nutting en Dock

* Bewerkte tekst van de lezing, gehouden te Amsterdam op 14 december 1991 tijdens de 32e Medisch-Historische Dag, gewijd aan de 'Contouren van de Geschiedenis van Zorg'.

** Als research fellow van de Wellcome Institute for the History of Medicine (Londen) werkzaam bij de Vakgroep Metamedica, sectie Medische Geschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam, Van der Boechorststraat 7, 1081 BT Amsterdam. Ik wil mej. A. Ham, dr. A. De Knecht-van Eekelen en dr. H. Marland bedanken voor hun commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

1. C.H. Vernède, *Geschiedenis der ziekenverpleging* (Haarlem, 1927) voorwoord. Catharina Helena Vernède (1875-1958) behaalde in 1899 het verpleegstersdiploma in het Rotterdamse Coolsingelziekenhuis.

2. Adelaide M. Nutting en Lavinia L. Dock, *A history of nursing. The evolution of nursing systems from the earliest times to the foundation of the first English and American training schools for nurses.* (Putnam, 1907-1912). Mary Adelaide Nutting (1858-1948) werd in 1907 's werelds eerste hoogleraar in de verpleegkunde en bracht een zeldzame boekenverzameling bijeen. Lavinia Lloyd Dock (1858-1956), eveneens een autoriteit in de Amerikaanse verpleging, verrichtte vooral archiefonderzoek en schreef het grootste gedeelte van het boek. Zie voor meer gegevens over deze verpleegsters: Josephine A. Dolan, *Nursing in society, a historical perspective* (Philadelphia, 1978).

3. Vernède gebruikte voor haar hoofdstuk over Florence Nightingale bijvoorbeeld het door J.W. van Onnen-Bongers vertaalde en zeer geromantiseerde boek van Sarah Tooley, *Florence Nightingale* (Utrecht, 1905). De hierin vermelde foute geboortedatum van Nightingale, namelijk 12 maart in plaats van 12 mei, kwam dankzij deze vertaling uiteindelijk terecht in Vernèdes boek.

4. In 1950 verscheen een verkorte versie van Vernèdes boek, getiteld *De ziekenverpleging. Roeping en beroep* (Utrecht, 1950).

Mary Adelaide Nutting (1858-1948), de eerste Amerikaanse hoogleraar in de verpleegkunde.

samen met andere studies regelmatig het licht.⁵ In Nederland leidde het gebrek aan belangstelling voor de verplegingsgeschiedenis tot een achterstand in de geschiedschrijving die tot op heden nog niet is ingelopen.⁶

In dit artikel zal ik een overzicht geven van de Nederlandse geschiedschrijving op het gebied van de verpleging. Als referentiepunt neem ik de situatie in Engeland omdat zich daar vanaf begin 1980 een ingrijpende verandering in de historiografie van de verpleging heeft voorgedaan. In het eerste deel van mijn bijdrage besteed ik aandacht aan de Engelse ontwikkelingen. Vervolgens komt de Nederlandse geschiedschrijving aan bod. Ik sluit af met een poging een verklaring te geven voor de Nederlandse achterstand.⁷

5. Lavinia L. Dock en Isabel M. Stewart, *A short history of nursing, from the earliest times to the present day* (New York, 1938). Zie voor andere literatuur over de geschiedenis van de verpleging tot 1938 in Dock en Stewart, *A short history*: 'Nursing and the history of nursing', Appendix I, 385-390.

6. Op het congres 'Balans en perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis' in 1989 (Utrecht) was de geschiedenis van de verpleging temidden van onderwerpen als openbare gezondheidszorg, hygiëne, geneeskundige hulpverlening en epidemische ziekten de grote afwezige.

7. In dit onderzoek betreft het uitsluitend de geschiedschrijving over de verpleging in de algemene ziekenhuizen. Andere vormen van verpleging zoals wijk- en psychiatrische verpleging worden weliswaar in veel van de vermelde studies genoemd, maar hier buiten beschouwing gelaten omdat ze nog nader onderzoek behoeven.

Lavinia Lloyd Dock (1858-1956),
hoofdauteur van *A history of nursing*.

Engeland

De eerste literatuur over de geschiedenis van de verpleging verscheen in Engeland vanaf 1890, hetgeen samenhangt met de ontwikkelingen die de verpleging in de tweede helft van de negentiende eeuw als beroep doormaakte. Vanaf 1860, het tijdstip waarop niet de eerste maar wel Englands bekendste opleidingsschool voor verpleegsters in het *St. Thomas' Hospital* te Londen van start ging, werd het namelijk steeds gebruikelijker om verpleegsters speciaal op te leiden voor hun werk. Dit in tegenstelling tot de eerste helft van de negentiende eeuw toen verpleging in de ziekenhuizen nog vooral voor rekening kwam van vrouwen en mannen, die hun ervaring hadden verkregen bij het verzorgen van zieke huisgenoten of verwanten. Toen verpleging van zieken aan het eind van de negentiende eeuw steeds meer als een typisch beroep voor vrouwen werd beschouwd, verdwenen de mannelijke verplegers, die in de eerste helft van de negentiende eeuw geen uitzondering waren geweest, grotendeels van het toneel.⁸ Daarnaast lieten vrouwen zich gedurende de hele negentiende eeuw door religieuze motieven inspireren tot het verplegen van zieken. Hiervoor verenigden ze zich in anglicaanse en rooms-katholieke zusterschappen of protestantse diaconessengemeenschappen. Eenmaal werkzaam als toegewijd zuster had niet alleen de lichamelijke zorg voor de zieke maar ook de zielszorg een hoge prioriteit. Religieuze motieven werden voor alleenstaande vrouwen maatschappelijk geaccepteerd als een reden om buitenshuis te werken en vrouwen konden zich binnen deze religieuze context door zelfopoffering en naastenliefde nuttig maken. Ook wanneer het ze niet zo

8. Robert Dingwall, 'The place of men in nursing' in: M. Colledge en D. Jones, ed., *Readings in nursing* (Edinburgh, 1979).

Afbeelding uit de *Nursing record* van 1888 die de radicale imago-verbetering van het verpleegkundig beroep in de periode 1838-1888 moest illustreren.

zeer te doen was om de zielszorg, traden vrouwen toch in deze religieuze organisaties in om als verpleegster te kunnen werken.⁹

De groei van de medische mogelijkheden in de tweede helft van de negentiende eeuw en vooral de acceptatie en de erkenning ervan door het publiek, deden de vraag naar verpleging in ziekenhuizen en dus naar opgeleide verpleegsters toenemen. In het Victoriaanse Engeland bood een opleiding tot verpleegster voor veel ongetrouwde vrouwen uit de middenklasse een nieuwe en fatsoenlijke mogelijkheid om in eigen onderhoud te voorzien.¹⁰ Na een zorgvuldige selectie door de ziekenhuisbestuurders werden ze getraind en voorbereid op het veeleisende ziekenhuiswerk. Voor de ziekenhuizen betekende de komst van deze verpleegsters een ingrijpende verandering omdat de slonzige, onbetrouwbare oppaster geleidelijk plaats moest maken voor fris-ogende, moreel betrouwbare verpleegsters.

De hervormingen binnen de ziekenhuizen werden geleid door vooraanstaande verpleegsters die het belangrijk vonden dat de geschiedenis van de verpleging beschreven werd. Ze stimuleerden de geschiedschrijving echter niet louter uit interesse maar vooral om het beroep van verpleegster een beter aanzien te geven. Door te benadrukken hoe gebrekkig de verpleging in het verleden was geweest, probeerden ze het heden meer glans te geven en de wankel status van het nieuwe type verpleegster te verhogen. De geschiedschrijving over de verpleging spitste zich in die tijd dan ook vooral toe op de verheerlijking van indi-

9. Frank K. Prochaska, *Women and philanthropy in Nineteenth Century England* (Oxford, 1980).

10. Martha Vicinus, *Independent women. Work and community for single women, 1850-1920* (Londen, 1985) m.n. 46-120.

viduele, tot de verbeelding sprekende hervormers als Elizabeth Fry en Florence Nightingale.¹¹ Als 'redsters in nood' en 'strijdsters tegen het kwaad' hadden zij immers de verpleging een respectabel aanzien bezorgd. Door het verplegen zo te mythologiseren werd verheld dat het ziekenhuiswerk zwaar en veeleisend was en dat ziekenhuisdirecties in de praktijk niet alleen 'middle class ladies', maar steeds vaker vrouwen uit lagere sociale milieus in dienst moesten nemen ten einde het tekort aan verpleegsters, dat veroorzaakt werd door het grote verloop, aan te zuiveren.

De heroïsche manier van geschiedschrijving die wordt gekenmerkt door het chronologisch karakter en geïnspireerd is op het model van de 'Whig history' zou lange tijd het beeld van de verpleging blijven bepalen. Vanaf de vroegste tijden tot het heden werd een doorlopend verhaal geschreven waarin werd aangetoond dat de beschaving, ook ten aanzien van de ziekenverpleging, een steeds hoger peil had bereikt. Vanuit deze traditie werd de geschiedenis van de verpleging gezien als een opkrabbelen uit de duisternis naar het licht. Pioniers en grote ontdekkers stimuleerden deze vooruitgang die vervolgens leidde tot een hoogtepunt, namelijk de modernisering van de verpleging in de tweede helft van de negentiende eeuw. In deze descriptieve geschiedschrijving was weinig plaats voor aan de geschiedwetenschap ontleende onderzoeksvragen noch voor bronnen- of comparatief onderzoek.¹²

Een alternatief voor de gevestigde methode werd in Engeland ruim dertig jaar geleden geboden door *A history of the nursing profession* van Brian Abel-Smith.¹³ Opvallend aan dit boek was dat het niet door een verpleegster was geschreven en dat de auteur uitvoerig gebruik had gemaakt van primaire bronnen zoals verpleegkundige en administratieve journalen, medische rapporten en jaarverslagen. De nadruk in *A history of the nursing profession* lag op de verpleging in de ziekenhuizen waarbij vooral de recrutering van de verpleegsters, de betaling en de organisatie van het beroep aan de orde werden gesteld. Hoewel Abel-Smith nog veel vragen onbeantwoord moest laten, schetste hij op basis van nieuw bronnenmateriaal en niet gehinderd door de beperkingen van de tot op dat moment gebruikelijke geschiedschrijving een helder beeld van het beroep van ziekenhuisverpleegster. Het boek kreeg een enthousiast onthaal, beleefde vele herdrukken en zou gedurende twintig jaar de toon aangeven.

Een echte doorbraak in de geschiedschrijving over de verpleging werd pas bereikt met Celia Davies' *Rewriting nursing history*, een bundel artikelen uit 1980.¹⁴ Een tiental auteurs nam in dit boek definitief afscheid van de gevestigde, traditionele geschiedschrijving waarbij ze zich lieten inspireren door het werk van sociaal-historici en filosofen als Eric Hobsbawm en Michel Foucault. Hun aanpak ontleenden zij aan de op moderne leest geschoeide, professionele geschiedschrijving waarin de nadruk werd gelegd op heldere vraagstellingen en oorspronkelijk bronnenonderzoek, waar men een open oog had voor de methoden en theorieën van de sociale wetenschappen en waarin tenslotte 'oral history' een belangrijke plaats kreeg. Deze werkwijze leverde overigens nog geen nieuw synthetisch

11. Elizabeth Gurney Fry (1780-1845) kreeg bekendheid door haar hervormingswerk in gevangenissen en ziekenhuizen. Florence Nightingale (1820-1910) werd beroemd om haar bijdrage aan de hervormingen binnen het ziekenhuiswezen en de ziekenverpleging.

12. Celia Davies ed., *Rewriting nursing history* (Londen, 1980) 11-12.

13. Brian Abel-Smith, *A history of the nursing profession* (Londen, 1960). Abel-Smith bekleedde de functie van 'Professor of Social Administration' aan de London School of Economics.

14. Davies (n.12), *Rewriting nursing history*.

beeld maar vooral detailstudies op, die vervolgens de mogelijkheid boden tot kritisch, comparatief onderzoek.

Zo werd de voortrekkersfunctie van de grote stedelijke ziekenhuizen waarvan altijd was beweerd dat ze een doorslaggevende rol bij de modernisering van de verpleging hadden gespeeld, aanzienlijk genuanceerd. Ontwikkelingen in de provincie bleken bij de modernisering van veel grotere betekenis te zijn geweest dan tot op dat moment werd aangenomen.¹⁵ Een ander vastgeroest denkbeeld was dat het verdringen van de horde onbetrouwbare werkmeiden door beschaafde verpleegsters in de negentiende eeuw de meest ingrijpende verandering was die zich binnen de muren van het ziekenhuis had voltrokken. In deze bundel werd aangetoond dat het vooral de conflicterende belangen en de machtsverhouding tussen de medische en de verpleegkundige disciplines zijn geweest die het negentiende-eeuwse ziekenhuis op zijn grondvesten deden schudden. Met de komst van de hoofdzuster als eerste verantwoordelijke over de verpleegsters werd de directe invloed van de medicus op de zaalverpleegster namelijk steeds verder teruggedrongen, hetgeen gepaard ging met veel spanningen en conflicten.¹⁶ Hoewel *Rewriting nursing history* zijn beperkingen heeft – het vergruisde het bestaande beeld zonder daar al een nieuwe voorstelling tegenover te kunnen plaatsen – kwamen verrassend nieuwe antwoorden aan het licht door het stellen van oorspronkelijke vragen. Geen kant en klare antwoorden of passende verklaringen, maar wel een frisse kijk op de geschiedenis van de verpleging met veel aanzetten tot verder onderzoek.¹⁷

Een nieuwe impuls kwam vervolgens van Christopher Maggs die in *The origins of general nursing* een verklaring zocht voor het feit dat de verpleging in ziekenhuizen alle andere vormen van verpleging, vooral de thuisverpleging overvleugelde.¹⁸ Het werd immers de opgeleide ziekenhuisverpleegster die de stroom ongetrainde vrouwen en mannen ging vervangen. Op basis van demografische en sociale gegevens onderzocht Maggs het beleid van een aantal ziekenhuizen, die zich vanaf 1880 steeds verder uitbreidden met stijgende exploitatiekosten als gevolg. Uit bezuinigingsoverweging zocht men geen verpleegsters meer uit de middenklasse maar uit de grote groep werkzoekende ongehuwde vrouwen uit een lager sociaal milieu. Met dit onderzoek relativeerde Maggs de bijdrage die de *Nightingale Foundation* en het *St. Thomas' Hospital* volgens de traditie aan de modernisering van de verpleging zouden hebben geleverd. De *Nightingale Foundation*, een fonds dat tijdens Florence Nightingales verblijf op de Krim met filantropische motieven was opgericht, recruteerde vooral verpleegsters uit de gevestigde middenklasse. De motivatie van deze zogenaamde Lady-pupils – hun aantal bleef in tegenstelling tot wat altijd werd aangenomen vrij gering – kan dan ook niet vergeleken worden met die van het grote aantal vrouwen dat vanuit financiële overwegingen het beroep van verpleegster koos.

Een van de centrale bevindingen van Maggs' boek – en hiermee brengt hij expliciet het gender-element in de discussie – is dat zowel ziekenhuisdirecties als het grote publiek er vanuit gingen dat vooral vrouwen de aangeboren eigenschap hadden om verpleegster te worden. De opleiding tot verpleegster was er dan ook op gericht eigenschappen als

15. Christopher Maggs, 'Nurse recruitment to four provincial hospitals, 1881-1921' in: Davies (n.12), *Rewriting nursing history*, 18-40.

16. Katherine Williams, 'From Sarah Gamp to Florence Nightingale: a critical study of hospital nursing systems from 1840 to 1897' in: Davies (n.12), *Rewriting nursing history*, 41-75.

17. Janet Wilson James, 'Writing and rewriting nursing history: a review essay', *Bulletin of the History of Medicine*, 58 (1984) 568-584, m.n. 580.

18. Christopher J. Maggs, *The origins of general nursing* (Londen, 1983).

gehoorzaamheid, betrouwbaarheid en deugdzaamheid door middel van training en strikte discipline te versterken en zo de leerlingen tot moreel betrouwbare werksters op te voeden. Door tijdens de opleiding het morele gedrag van de leerling zo te benadrukken, konden de ziekenhuisdirecties fouten in het opleidingssysteem gemakkelijk wijten aan het lage morele peil van de leerling-verpleegster en haar naar willekeur ontslaan. Was de leerling eenmaal gediplomeerd verpleegster dan waren de problemen geenszins voorbij. Vrouwen betraden immers voor het eerst in grote getale een werkerrein dat vooral door mannen werd gedomineerd en dat leverde, ondanks de grote afstand tussen de medicus en de verpleegster die gewaarborgd werd door onderdanigheid en eerbied, de nodige spanningen op. Voor vrouwen zelf betekende het werken in een ziekenhuis weliswaar sloven, maar hun publieke imago steeg tegelijkertijd aanzienlijk. Maggs presenteerde zijn boek zelf als een aanvulling op *A history of the nursing profession* van Brian Abel-Smith. Tezamen laten de studies een beeld zien van de gewone verpleegster in het ziekenhuis die spoedig een dermate centrale positie in het ziekenhuiswezen zou verkrijgen dat alle andere meer traditionele vormen van verpleging, waaronder die van thuisverpleging, erbij verbleekten.

Definitief is in de geschiedschrijving vanaf 1980 afstand genomen van de grote leiders en hervormers uit de geschiedenis aan wie zo lang de voortrekkersrol in de modernisering van de verpleging was toegedacht. In de brede aanpak die de beoefening van de geschiedenis van de verpleging sinds een tiental jaren kenmerkt, past bij uitstek comparatief onderzoek. Met name de professionalisering van de verpleging in de negentiende eeuw en de onderliggende problemen die dit proces hebben begeleid, leenden zich daartoe. In een vervolgbundel van Christopher Maggs werd deze ontwikkeling voor Amerika, Engeland en Australië in vergelijkend perspectief geanalyseerd. Hoewel de bundel bedoeld was als een vervolg op *Rewriting nursing history* van Celia Davies was de door Maggs uitgegeven verzameling studies minder revolutionair omdat een aantal auteurs hun bijdrage nog schreven in de eerder genoemde 'Whig history' stijl.¹⁹

Aan het eind van de jaren tachtig werd het onderzoeksterrein verbreed en ingebed in de geschiedenis van de gezondheidszorg. In *An introduction to the social history of nursing* schetsten de socioloog Dingwall, de verpleegkundig-historica Rafferty en de medisch-historicus Webster de veranderingen die het fenomeen zorg vanaf 1800 onderging.²⁰ Met behulp van sociologische methoden en technieken schilderden de auteurs het complexe verhaal van een beroep dat voortdurend aan sociale en technologische veranderingen onderhevig was. Beginnend bij de zorg die de zieke vanaf 1800 thuis ontving van verwanten en bedienden volgt het boek het spoor door de negentiende eeuw en schetst het de verbanden die er zijn met de psychiatrische verpleging, de wijk- en de kraamverpleging.

Tot welke interessante resultaten het stellen van nieuwe vragen aan de geschiedenis van de verpleging leidde, werd duidelijk in *Angels and citizens*, een studie van Anne Summers over Britse oorlogsverpleegsters.²¹ Oorlogen boden de negentiende-eeuwse Engelse vrouw de gelegenheid zich in het openbare leven te begeven. Gefascineerd door de strijd op het slagveld trachtten vrouwen het saaie leven thuis waar ze gebonden waren aan dwingende

19. Christopher Maggs ed., *Nursing history: the state of the art* (Londen, 1987). Bovendien negeerde Maggs recente Amerikaanse literatuur.

20. Robert Dingwall, Anne Marie Rafferty en Charles Webster, *An introduction to the social history of nursing* (Londen, 1988).

21. Anne Summers, *Angels and citizens. British women as military nurses, 1854-1914* (Londen, 1988).

Florence Nightingale (1820-1910).
Lithografie uit 1854, naar een
pentekening van H.M. Bonham-
Carter.

conventies en vaste rolpatronen, te ontvluchten. De keuze voor verpleging aan het front betekende in het hart van de actie aanwezig zijn en spanning en sensatie midden in een mannenwereld. De rol van de oorlogsverpleegster was echter vol tegenstellingen. Enerzijds beschouwde de gewonde soldaat de oorlogsverpleegster als het symbool van huiselijkheid en moederlijkheid, anderzijds wilde de verpleegster nu juist die rol van vrouw en moeder ontvluchten. De integratie van verpleegsters in het leger verliep dan ook moeizaam en gaf vooral op het gebied van de gezagsverhoudingen veel problemen. Tot 1900 waren vrouwen daarom voornamelijk aan het thuisfront actief in filantropische comités en met het organiseren van pastorale zorg voor de oorlogsslachtoffers. Naarmate de moderne ziekenhuisverpleegster steeds meer het symbool werd van de maatschappelijke vooruitgang en de oorlogsvoering een massaler karakter kreeg, verliep de acceptatie van verpleegsters binnen het leger soepeler. Summers concludeerde dat vrouwen aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in grote getale bereid waren om als oorlogsverpleegster met de soldaten naar het slagveld te trekken.

Hoezeer de traditionele beeldvorming rond de geschiedenis van de verpleging is aangetaast, blijkt wel wanneer we een aantal recente studies over Florence Nightingale onder de loep nemen. Tot in de jaren '70 van de twintigste eeuw werd zij uitsluitend geportretteerd als de onbaatzuchtige vrouw die zich haar leven lang inzette voor verbeteringen in de ziekenverpleging. Zij werd en wordt daarom dan ook niet alleen in Engeland maar overal ter wereld beschouwd als de motor achter de modernisering in de tweede helft van de negen-

tiende eeuw.²² Hoewel tot nu toe niemand haar verdiensten voor de verpleging ontkent, is men voorzichter geworden met Nightingale als enige de eer te geven. De aanval op Nightingale als persoon werd begin jaren tachtig ingezet met een uiterst kritische studie waarin het heroïsche beeld geheel omvergeworpen werd.²³ De Australische historicus Francis Smith beschreef Nightingale als een psychopate met allesbehalve originele ideeën, een vrouw die uitsluitend haar eigen carrière op het oog had en daarbij niet schroomde haar vrienden te manipuleren en te tiranniseren.

Minder ontluisterend en ook belangwekkender zijn bijdragen waarin vragen aan de orde komen hoe het nu eigenlijk zover heeft kunnen komen dat het Victoriaanse Engeland unaniem Nightingale op een voetstuk plaatste als de 'lady with the lamp' en welke successen nu werkelijk aan haar moeten worden toegeschreven. Algemeen gaat men er tegenwoordig van uit dat de omstandigheden in het midden van de vorige eeuw rijp waren voor hervormingen op verpleegkundig gebied en dat Nightingale daar handig gebruik van heeft gemaakt. Hierdoor was zij al een legende voordat ze daadwerkelijk op de Krim in actie kon komen. Dat Nightingale zowel door het conservatieve als het progressieve kamp gelijkelijk werd vereerd, kwam vooral doordat zij de normen en waarden van beide partijen respecteerde. Ze paarde Victoriaanse vrouwelijke eigenschappen als huiselijkheid en deugzaamheid aan het ontplooiën van activiteiten in het openbaar. Aan de ene kant betekende haar aspiraties om als vrouw een stempel op het gezondheidsbeleid te drukken een bedreiging voor de geordende Victoriaanse samenleving. Aan de andere kant neutraliseerde ze deze bedreiging door vrouwen ook in hun nieuwe ontplooiingsgebied ondergeschikt te maken aan de door mannen gedomineerde medische professie. Op die wijze kon Nightingale zowel de heldin van de contemporaine Victorianen als van de latere feministen worden.²⁴

Hoe onthullend historisch onderzoek kan zijn wanneer men afstapt van de geijkte bronnen en met nieuw materiaal oude vraagstellingen te lijf gaat, blijkt uit de studie van Monica Baly, getiteld *Florence Nightingale and the nursing legacy*.²⁵ Het betreft een onderzoek naar de rol van de al eerder genoemde *Nightingale Foundation* in relatie tot het *St. Thomas' Hospital* in Londen. In tegenstelling tot wat biografen van Nightingale beweren – de bekende biografie van Sir Edward Cook legde hiervoor de basis – was het *St. Thomas' Hospital* niet de eerste keus van Florence Nightingale om een verpleegstersopleiding te beginnen.²⁶ Evenmin waren de resultaten van deze opleiding zo succesvol als altijd werd aangenomen en bleek spoedig dat de idealen waarmee de opleiding in 1860 was begonnen niet waargemaakt konden worden. De leerling-verpleegsters werden door de ziekenhuisautoriteiten gebruikt om het vuile werk te doen en tijd voor het volgen van lessen, de basisgedachte achter de opleiding, was er niet. Van de vijftien leerlingen die met de opleiding begonnen, waren er na twee jaar slechts vier over. In de jaren die volgden, kampte de opleiding voortdurend met problemen en na tien jaar waren er in de verschillende zieken-

22. Zie voor een uitgebreide bibliografie van Florence Nightingale: Bonnie Bullough, Vern Bullough, Lilli Sentz, 'Nightingale Bibliography' in Vern Bullough, Bonnie Bullough en Marietta P. Stanton, *Florence Nightingale and her era. A collection of new scholarship* (New York, 1990) 324-365.

23. F.B. Smith, *Florence Nightingale. Reputation and power* (Londen, 1982). Enkele jaren eerder verscheen er al een uitgebreide analyse over de rol die ziekte in Nightingales leven heeft gespeeld. Zie hiervoor George Pickering, *Creative malady* (Londen, 1974) 99-177.

24. Mary Poovey, *Uneven developments. The ideological work of gender in Mid-Victorian England* (Chicago, 1988) 164-201.

25. Monica E. Baly, *Florence Nightingale and the nursing legacy* (Londen, 1986).

26. E. Cook, *The life of Florence Nightingale* (Londen, 1913-1914).

huizen nog geen vijftig Nightingale-nurses werkzaam van wie slechts zes een leidinggevende positie bekleedden.

Florence Nightingale blijft echter de gemoederen beroeren. Een recent aan haar gewijd congres in de Verenigde Staten leverde een aardig gemiddelde op van wat er de laatste tien jaar over haar is geschreven: Florence Nightingale was geen zachtaardige, zich opofferende heilige maar een gedreven vrouw, die hield van haar onafhankelijkheid. Hoewel van haar verwacht werd dat ze zich conformeerde aan het dwingende keurslijf voor vrouwen in die tijd, verzette ze zich intellectueel hiertegen en negeerde ze de conventies als haar dat zo uitkwam.²⁷ De ontmythologiserende geschiedschrijving rond Florence Nightingale en de sterke nadruk op de gebeurtenissen vanaf de jaren '80 van de negentiende eeuw dreigen echter het zicht te doen verliezen op de cruciale ontwikkelingen in het verpleegkundig bedrijf rond het midden van de vorige eeuw en de decennia ervoor. Door na te gaan waarom in deze periode de tevredenheid over de tot dan toe gebruikelijke verpleegkundige organisaties verdween, kan een belangrijke bijdrage aan de achtergronden van de verpleegkundige hervormingen worden geleverd.²⁸

Nederland

Wanneer we de historiografie van de Nederlandse verpleging analyseren valt op dat de omvang van de productie tot nu toe beperkt is gebleven en dat een complete doorbraak van de geschiedschrijving nieuwe stijl zoals in Engeland vanaf 1980 heeft plaatsgevonden, is uitgebleven. In Nederland ontkwam het beeld van de verpleegster evenmin aan de invloed van Florence Nightingale. Haar beroemde *Notes on nursing. What it is and what it is not* (1859) beleefde een Nederlandse vertaling en een herdruk.²⁹ De heldendaden van Florence Nightingale werden eveneens breed uitgemeten in het bekendste geschiedenisboek over de verpleging, het al eerder genoemde *Geschiedenis der ziekenverpleging* van Vernède. Hiermee paste dit Nederlandse overzichtswerk geheel in de eerder geschetste traditionele geschiedschrijving, waarbij vrouwen als Friederike Fliedner en Florence Nightingale evenals hun Nederlandse equivalenten Jeltje de Bosch Kemper en Anna Reynvaan verheerlijkt werden om hun menslievende daden.³⁰ Zo beschreef Vernède Jeltje de Bosch Kemper als een stoere werkster die meehielp de strijd tegen de onmenselijke toestanden in de ziekenverpleging tot een glorierijk einde te brengen.³¹ Aan de hand van deze beschrijving is het verhelderend na te gaan hoe de mythevorming rond de persoon van Jeltje de Bosch Kemper in Nederland tot stand is gekomen en zich een plaats heeft weten te verwerven in de Nederlandse variant van de verheerlijkende geschiedschrijving. Voor de beschrijving van de rol die De Bosch Kemper speelde bij de Nederlandse ontwikkelingen in de ziekenverpleging heeft Vernède namelijk vooral gebruik gemaakt van de biografie van Jeltje de Bosch Kemper, geschreven in 1918 door Johanna Naber.³² Deze

27. Bullough (n.22), *Florence Nightingale and her era*, XV.

28. Zie hiervoor Perry Williams, 'Religion, respectability and the origins of the modern nurse' in: Roger French en Andrew Wear, ed., *British medicine in an age of reform* (Londen, 1991) 231-255.

29. [Florence Nightingale], *Over ziekenverpleging*, Librije der Geneeskunst (herdruk; Alphen aan den Rijn, 1980).

30. Friederike Fliedner (1800-1842) speelde een actieve rol in de Duitse diaconessenverpleging. Jonkvrouwe Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916) hield zich vooral bezig met organisatorische verbeteringen in de negentiende-eeuwse verpleging, terwijl Johanna Pauline Reynvaan (1844-1920) bekend werd om de praktische reorganisatie die zij in het Amsterdamse Buiten-gasthuis tot stand bracht.

31. Vernède (n.1), *Geschiedenis der ziekenverpleging*, 363.

32. Johanna W.A. Naber, *Het leven en werken van Jeltje de Bosch Kemper* (Haarlem, 1918) m.n. 91-120.

Catharina Helena Vernède (1875-1958), de auteur van het eerste Nederlandse verpleegkundig historisch overzichtswerk.

feministische geschiedschrijfster die in 1885 kennis maakte met Jeltje de Bosch Kemper tijdens een cursus kunstnaaldwerk, had een intense bewondering voor haar. Toen de 'Commissie van Huldeblijk aan de Nagedachtenis van Jonkvrouwe Jeltje de Bosch Kemper' Naber in 1917 vroeg een biografie te schrijven – Jeltje de Bosch Kemper was een jaar daarvoor overleden – stemde ze na enige aarzeling vereerd met het verzoek in.³³ De biografie werd een van Nabers meesterwerken en bepalend voor de geschiedenis van de verpleging, waarbij haar schrijfstijl in belangrijke mate bijdroeg aan de mythevorming. Naber, zelf klein van stuk en gebrekkig, was gefascineerd door krachtige persoonlijkheden, stoere mannen en sterke vrouwen.³⁴ Dwepend met het vorstenhuis en het militarisme van die dagen – ze schreef onder andere voor militaire bladen – waren haar biografieën doorspekt met metaforen over strijd, opoffering en overwinning.³⁵ Het zijn deze begrippen die we

33. *Ibid.*, inleiding, XIII. Hier worden tevens de 34 leden van de 'Commissie' met naam en functie genoemd. Anna Reynvaan was eveneens lid van de 'Commissie'.

34. Maria Grever, 'De kracht van de inwendige strijd. Het biografisch oeuvre van Johanna W.A. Naber (1859-1941)' in *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 105 (1990) 578-604, m.n. 582.

35. Johanna Naber wijdde in dezelfde stijl in 1909 aandacht aan Elizabeth Fry, Florence Nightingale, Jeltje de Bosch Kemper en Anna Reynvaan in Johanna W.A. Naber, *Wegbereidsters* (Utrecht, 1928). Zie voor meer gegevens en literatuur over Naber: Ulla Jansz, 'Inleiding bij de 'Eerste Proeve' van Johanna W.A. Naber' in *Zesde Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (1985) 186-201; C. Vreede-de Stuers, *Johanna W.A. Naber* (Amsterdam, 1985); Inge Cohen, 'Het feminisme van Johanna Naber' in *Socialistisch-Feministische Teksten* 11 (1989) 112-136 en vooral Grever (n.34), 'De kracht van de inwendige strijd'. Bovendien is gebruik gemaakt van een niet-gepubliceerde lezing van Maria Grever getiteld 'Het verbond van feminisme en orangisme' PAO Vrouwengeschiedenis 'Feit en fictie in feministisch perspectief' (Utrecht, 1992).

Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916), omstreeks 1880. Foto van C.A. Linde.

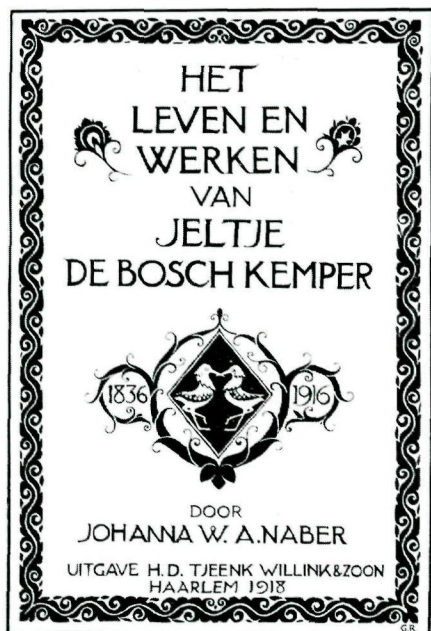
terugvinden in de biografie over Jeltje de Bosch Kemper en dus in Vernèdes *Geschiedenis der ziekenverpleging*, omdat ze precies pasten bij het geïdealiseerde zelfbeeld van de verpleegster op dat moment. De Bosch Kemper zelf maakte veel minder gebruik van deze strijd lustige terminologie en deed in een van haar publikaties juist een uiterst zakelijk verslag van de ontwikkelingen in de ziekenverpleging.³⁶ De boodschap van Vernède aan haar leerlingen was echter duidelijk: 'de geschiedenis van ons beroep leert ons de groote figuren kennen en bewonderen, die door alle eeuwen heen, hun beste krachten hebben gegeven aan ons werk'.³⁷

Binnen de algemene Nederlandse geschiedschrijving werden vanaf begin jaren zestig de eerste tekenen van vernieuwing zichtbaar. De voortschrijdende ontzuiling en de doorbraak van demografische en sociale geschiedenis maakten het mogelijk met een minder gekleurde bril naar het verleden te kijken.³⁸ Tegelijkertijd viel in de geschiedschrijving van de verpleging een lichte verandering te bespeuren. Er verscheen een reeks overzichten die Vernèdes *Geschiedenis der ziekenverpleging* actualiseerde en waarin auteurs meer aandacht schonken aan de sociale aspecten van ziekte en verpleging, zonder daarbij overigens een nieuwe richting in te slaan. De sociaal-geneeskundige A. Querido opende de rij in 1960 met zijn boek *Godshuizen en gasthuizen* waarin hij op een tot op dat moment ongebruikelijke

36. J. de Bosch Kemper, 'Geschiedkundig overzicht der ziekenverpleging in Nederland gedurende de laatste vijftig jaren': in Alers 'De ziekenverpleging en de zorg voor de openbare gezondheid in de laatste vijftig jaren', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (Amsterdam, 1899) 58-65.

37. Vernède (n.1), *Geschiedenis der ziekenverpleging*, VIII.

38. P.B.M. Blaas, 'Nederlandse geschiedschrijving na 1945' in: W.W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld* (Utrecht, 1983) 9-47, m.n. 17 en 18.

Titelpagina van J.W.A. Nabers biografie van J. de Bosch Kemper.

manier de geschiedenis van het ziekenhuiswezen in kaart bracht.³⁹ Centraal in deze studie stond het ziekenhuisgebouw, dat volgens Querido het duidelijkst tot uitdrukking bracht hoe men in het verleden over zieken en hun ziekten dacht. Op basis van een viertal aspecten van het ziekenhuisgebouw, namelijk de functie, de vorm, de financiële middelen en de mensen gaf Querido een interpretatie van de verpleging in West-Europa. Aan de hand van de bestaande ziekenhuisliteratuur vergeleek Querido de vier aspecten met elkaar en plaatste ze in een sociale context. Als handzame pocket beleefde zijn boek enkele herdrukken en werd het, hoewel het *Geschiedenis der verpleging* van Vernède niet zou vervangen, in bepaalde opleidingen, bijvoorbeeld voor maatschappelijk werk, bij het geschiedenisonderwijs gebruikt. Een reëel alternatief voor het toentertijd meer dan veertig jaar oude handboek van Vernède bood *Van olie en wijn* dat begin jaren zeventig verscheen van de hand van verpleegkundige A. van der Meij-de Leur.⁴⁰ Als docente verbonden aan de School voor Verpleegkundigen van het Academisch Ziekenhuis der Vrije Universiteit te Amsterdam wist zij de geschiedenis van de verpleging als vak dermate inhoud te geven, dat het geschiedenisonderwijs een vaste plaats in het curriculum kreeg. In *Van olie en wijn*, dat gebaseerd was op literatuuronderzoek, bracht Van der Meij-de Leur thema's als het kraambed, het kind, het ziekenhuis en de verpleegkundige in kaart, daarbij uitgaand van het principe dat kennis van de geschiedenis van de ziekenverpleging bijdraagt tot 'een grotere waardering voor het beroep van verpleegkundige nu'.⁴¹ Vooral als handboek voor de

39. A. Querido, *Godshuizen en gasthuizen. Een geschiedenis van de ziekenverpleging in West-Europa* (Amsterdam, 1960).

40. A.P.M. van der Meij-de Leur, *Van olie en wijn. Geschiedenis van verpleegkunde, geneeskunde en sociale zorg* (Amsterdam, 1971). Het hoofdstuk 'Historie van de helende meesters' werd geschreven door P. Klijnsma.

41. *Ibid.*, voorwoord.

docenten die verantwoordelijk waren voor het geschiedenisonderwijs aan leerling-verpleegsters werd *Van olie en wijn* veel gebruikt en het beleefde in 1989 dan ook de vijfde druk. Enkele jaren voor de uitgave van dit handboek zag reeds *Geschiedenis van de ziekenverpleging* van docente C. Dane het licht.⁴² Het was Danes uitdrukkelijke bedoeling de leerling-verpleegster op eenvoudige wijze een kort overzicht te bieden van de geschiedenis van de verpleging. Vanwege het globale karakter, het handzame formaat en de prijs werd *Geschiedenis van de ziekenverpleging* op grote schaal door ziekenhuisdirecties aan leerlingen als cadeau aangeboden bij hun diplomering of aan het personeel uitgereikt ter gelegenheid van de 'De dag van de Verpleging' op 12 mei.⁴³

Geschreven vanuit sterke persoonlijke betrokkenheid en daardoor enigszins apart staand van de eerder genoemde handboeken verscheen in 1970 *Grepen uit de geschiedenis van zorgen en verzorgen* van de 99-jarige F. Meyboom.⁴⁴ Deze verpleegster van het eerste uur – ze behaalde in 1901 het diploma Ziekenverpleging A – verrichtte baanbrekend werk in verschillende ziekenhuizen en werd een legendarische figuur in de verpleegsterswereld. Zonder wetenschappelijke pretenties en gebaseerd op een spaarzame hoeveelheid literatuur beschreef Meyboom, die een jaar na het verschijnen van haar boek overleed, de geschiedenis van ziekten als cholera en tuberculose, de geschiedenis van de psychiatrie, de kruisverenigingen en de bejaardenzorg. Zij beoogde door het verschaffen van meer inzicht in de geestelijke en maatschappelijke achtergronden van deze fenomenen te laten zien 'hoe de lekenverzorgster tot beroepsverpleegkundige uitgroeide'.⁴⁵

Vergelijken we de historiografie van de geschiedenis van de verpleging tot aan de jaren tachtig met de manier waarop *Geschiedenis der ziekenverpleging* van Vernède tot stand kwam dan moeten we vaststellen dat de nieuwe handboeken weliswaar meer aandacht besteden aan sociale factoren, maar dat ze vervolgens nog volledig beantwoorden aan de kenmerken van de traditionele Whig-geschiedschrijving. De auteurs verrichtten geen primair bronnenonderzoek, maakten niet gebruik van vraagstellingen maar vertelden daarentegen de verplegingsgeschiedenis op chronologische wijze van ver voor Christus tot in de twintigste eeuw. Veelal leunde men wat literatuur betreft nog steeds op het werk van Vernède of werden gedenkboeken van ziekenhuizen, die in een niet aflatende stroom verschenen, geraadpleegd. Voorzover in deze gedenkboeken aandacht werd besteed aan de verpleging en de rol van de verpleegster in het ziekenhuis moeten we opnieuw constateren dat voor de geschiedenis van de verpleging vrijwel altijd gebruik gemaakt werd van het handboek van Vernède uit 1927.⁴⁶ De traditionele geschiedschrijving fungeerde dus steeds opnieuw als kader waardoor de interpretaties uit het begin van deze eeuw, die door het verpleegstersbeeld en de geschiedschrijving van toen sterk gekleurd waren, een uiterst duurzaam karakter kregen.

Aan het eind van de jaren zeventig werden de eerste signalen van verandering zichtbaar en leek het erop dat sociologische methoden en technieken, ook binnen de historiografie van

42. Corrie Dane, *Geschiedenis der ziekenverpleging. Een kort overzicht ten dienste van de opleiding tot verplegende* (Lochem, 1966).

43. Tot op heden is de belangstelling voor *Geschiedenis van de ziekenverpleging* groot en wordt het boek, dat in 1991 de achtste druk beleefde, vooral door leerlingen ten behoeve van het onderwijs aangeschaft.

44. F. Meyboom, *Grepen uit de geschiedenis van zorgen en verzorgen* (Amsterdam, 1970).

45. *Ibid.*, 10.

46. Het is in dit verband onmogelijk de vele ziekenhuisgedenkboeken die in de loop der jaren het licht zagen, te noemen. Zelfs J.A. Verdoorn baseerde zich in zijn spraakmakende en originele studie, *Het gezondheidswezen te Amsterdam in de 19e eeuw* (Nijmegen, 1981, reprint) wat betreft de geschiedenis van de verpleging nog op het werk van Vernède en van Naber.

de verplegingsgeschiedenis, steeds meer terrein wonnen. Voor de studie *Mooi en beschaafd verplegen* maakte cultureel antropologe T. Spijker op oorspronkelijke wijze gebruik van verpleegkundige leerboeken aan de hand waarvan ze de beeldvorming ten aanzien van de 'ideale verpleegster' onderzocht.⁴⁷ Hoewel Spijker uitging van een heldere vraagstelling en gebruik maakte van nieuw materiaal, moest zij echter haar interpretatiekader nog ontlenen aan gedateerde handboeken, waaronder dat van Vernède.

De aanzet tot vernieuwing in de historiografie van de verpleging kwam in Nederland van de kant van twee verschillende disciplines, namelijk die van de medische geschiedenis en van de vrouwengeschiedenis. Een belangrijke impuls tot deze vernieuwing leverde de medisch-historicus M.J. van Lieburg, die de geschiedenis van de verpleging openlegde voor wetenschappelijke bestudering.⁴⁸ Hij stelde vast dat er in Nederland nauwelijks bronnenonderzoek naar de geschiedenis van de verpleging was verricht en verzorgde de heruitgave van drie negentiende-eeuwse verpleegstershandboeken.⁴⁹

In dezelfde periode werd de geschiedenis van de verpleging vanuit de jonge, sterk opkomende discipline vrouwengeschiedenis onder de loupe genomen en zorgde met name het werk van verpleegkundige en historica C. Bakker-van der Kooij voor een nieuwe impuls. Aan de hand van oorspronkelijk bronnenmateriaal zoals de brochure 'Mara. Pleegzuster zijn', het *Maandblad voor Ziekenverpleging* en het archief van de eerste vakvereniging van verplegend personeel *Nosokomos*, bracht zij de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland tussen 1870 en 1920 in kaart.⁵⁰ Bakker-Van der Kooij publiceerde enige tijd later een vervolgonderzoek waarbij de professionalisering van het verpleegkundig beroep centraal stond en waarin zij de maatschappelijke positie van verpleegsters tussen 1880 en 1940 aan een nader onderzoek onderwierp.⁵¹

Waren de beginjaren tachtig voor de geschiedbeoefening van de verpleging veelbelovend begonnen, het bleef echter bij deze aanzetten. Weliswaar verscheen er nog een aantal kleinere en geïsoleerde publikaties, van een echte doorbraak zoals we die in de afgelopen tien jaar voor Engeland hebben gesignaleerd, is in Nederland vooralsnog geen sprake.⁵²

47. Truus Spijker, *Mooi en beschaafd verplegen. Een historische analyse van een vrouwenberoep* (Lochem, 1979). Een tweede druk verscheen in 1981.

48. Tot op dat moment was de aandacht voor de geschiedenis van de verpleging van medisch-historici uiterst beperkt gebleven. Zo besteedde de nestor van de medische geschiedenis G.A. Lindeboom (1905-1986) in de vijfde druk van zijn boek, getiteld *Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde* (Amsterdam, 1981) slechts anderhalve pagina aan het leven van Florence Nightingale en geen enkele aandacht aan de Nederlandse verpleging.

49. M.J. van Lieburg, 'De verpleegkundige literatuur in Nederland in de 19e eeuw' in *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 3 (1980) 97-122, m.n. 97. De drie handboeken zijn 'Handboek voor pleegzusters en ziekenoppassers' door G.H. Meijer, 'Over ziekenverpleging' door F. Nightingale en 'Het verplegen onzer zieken in huis' door S.P. Gualtherie van Weezel. Ze verschenen samen in een herdruk van *Librije der geneeskunst* 4 (Alphen aan den Rijn, 1980).

50. Cora Bakker-van der Kooij, 'Mara. Pleegzuster zijn. Ontwikkelingen in de ziekenverpleging en de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland, 1870-1920' in *Tweede Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (1981) 193-221.

51. Cora Bakker-van der Kooij, 'De maatschappelijke positie van verpleegsters in de periode 1880-1940' in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 96 (1983) 454-475. Van der Kooij geeft een synthese van haar werk in C.H. van der Kooij, '1890-1990. De vermaatschappelijking van de zorg' in: A.H.M. van den Bergh-Braam, C.H. van der Kooij en A.E.W.M. van de Pasch, red., *Honderd jaar verplegen. Een bijsluiter over gisteren met een opening naar morgen* (Lochem, 1990) 13-64.

52. Andere publikaties zijn o.a. M.J. van Lieburg, A.N. Nolst Trenité en zijn "Handboek der Ziekenverpleging" (1894) (Amsterdam, 1983); G.H. ten Cate-Witte, *Proeve van een bibliografie van de geschiedenis der verpleegkunde, in het bijzonder in Nederland* (Amsterdam, 1983); Harmke W. Stolk-van Delen, *Wijkverpleging in historisch perspectief. Ontstaan en ontwikkeling van de wijkverpleging (1890-ca 1930) met aandacht voor aspecten van medicalisering en professionalisering* (Amsterdam, 1983); Willem van Spijker, 'In zijnen dienst. De verhouding tussen arts en verpleegster in Amsterdamse gasthuizen, eind 19e eeuw', *Skript* 5 (1983) 67-79 en A.R.J. Stumpel en M.J. van Lieburg, 'Het Nederlandse Rode Kruis als opleider van verpleegsters, 1867-1897', *Spiegel Historiaal* 19 (1984) 23-29.

Gedenkboeken van ziekenhuizen die tot op de huidige dag met de regelmaat van de klok verschijnen, overstijgen maar zelden het descriptieve niveau waardoor hun bijdrage aan de historiografie moeilijk op waarde te schatten is.⁵³

De relatieve achterstand in Nederland is overigens niet uniek. De opleving in de geschiedschrijving van de verpleging die in Engeland met Davies' *Rewriting nursing history* begon, lijkt eerder uitzondering dan regel. Aan de meeste Europese landen is deze ontwikkeling tamelijk geruisloos voorbijgegaan en bleef men eveneens lange tijd gebruik maken van traditioneel georiënteerde handboeken.⁵⁴ Zelfs in Frankrijk, waar geschiedschrijving traditiegetrouw een ereplaats aan de universiteiten inneemt, verkeert de geschiedschrijving van de verpleging nog in een pril stadium.⁵⁵

Slotbeschouwing

Een verklaring voor de achterstand in de geschiedschrijving van de verpleging in Nederland dient mijns inziens in ieder geval de volgende elementen te bevatten. In de eerste plaats heeft de geschiedenis van de arbeid en de arbeidersklasse in Nederland slechts een beperkte bloei gekend. In Engeland heeft deze richting zich aan de universiteiten sterk ontwikkeld en evenals de sociaal-medische geschiedenis, veel ruimte geboden aan interdisciplinair onderzoek naar de geschiedenis van de verpleging. Een tweede factor die een remmende werking op de ontwikkelingen heeft gehad, is de wijze waarop vrouwen-geschiedenis en vrouwenstudies zich in Nederland hebben ontwikkeld. De grote versnippering en de ideologische richtingstrijd heeft deze veelbelovende jonge loot aan de stam de eerste jaren parten gespeeld.⁵⁶ De minder ideologisch geladen manier waarop vrouwen-geschiedenis tegenwoordig beoefend wordt, biedt nieuwe mogelijkheden om het gender-element in de ontwikkeling van het verpleegkundig beroep op het spoor te komen. Een derde factor die remmend gewerkt heeft op de vernieuwing van de geschiedschrijving is de wijze waarop de medische geschiedschrijving zich in Nederland heeft ontwikkeld. Binnen deze discipline heeft de nadruk lange tijd gelegen op grote mannen en hun ontdekkingen waardoor de geschiedschrijving dan ook geplaatst moet worden in de eerder beschreven Whig-traditie. Voor sociale aspecten van de medische ontwikkelingen zoals

53. Veel gedenkboeken werden en worden terwille van de leesbaarheid niet voorzien van een notenapparaat waardoor de bruikbaarheid aanzienlijk afneemt. Interessante studies van H.W.J. de Boer, *Prinsengracht ziekenhuis, 25 juli 1843 - 25 juli 1983* (Amsterdam, 1983) of van Gerard Pley en Herman de Boer, *Huis en ziekenhuis. Een eeuw Nederlandse Hervormde Diaconessen-Inrichting en Andreas ziekenhuis te Amsterdam, 1891-1991* (Amsterdam, 1991) lijden bijvoorbeeld aan dit euvel. Uitvoerig geannoteerd en met veel aandacht voor de verpleging zijn de (gedenk)boeken van de hand van M.J. van Lieburg zoals o.a. *Het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam (1839-1900)* (Amsterdam, 1986), m.n. 523-580; *Bronovo, 1865-1990. Van 's-Gravenhaagsche Diaconessen-Inrichting tot Ziekenhuis Bronovo* (Kampen, 1990) of *Het Sint Franciscus Gasthuis te Rotterdam, 1892-1992* (Rotterdam, 1992).

54. Voor de Duitstalige landen was dat bijvoorbeeld: Eduard Seidler, *Geschichte der Pflege des kranken Menschen* (Stuttgart, 1966).

55. De eerste aanzet tot historiografische vernieuwing in Frankrijk werd gegeven door Yvonne Knibiehler ed., *Cornettes et blouses blanches. Les infirmières dans la société française, 1880-1980* (Parijs, 1984). Overigens lijkt het erop dat de belangstelling voor diverse Europese landen sinds 1990 toeneemt. Zie voor Frankrijk Colin Jones, *The Charitable imperative. Hospitals and nursing in Ancien Régime and revolutionary France* (Londen, 1989); voor Zwitserland Alfred Fritsch, *Schwesterntum. Zur Sozialgeschichte der weiblichen Berufskrankenpflege in der Schweiz, 1850-1930* (Zürich, 1990) en voor Duitsland (en Oostenrijk) Claudia Bischoff, *Frauen in der Krankenpflege. Zur Entwicklung von Frauenrolle und Frauenberufstätigkeit im 19. und 20. Jahrhundert* (Frankfurt, 1992).

56. Francisca de Haan, 'Na vijftien jaren. Vrouwengeschiedenis in Nederland, 1976-1991' in: Sylvia Dumont e.a. ed., *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Zutphen, 1991) 13-45, m.n. 22 en 23.

die in de Anglo-Amerikaanse medische geschiedschrijving aan bod komen, lijkt in Nederland vooralsnog weinig aandacht.

De kern van het probleem ligt mijns inziens echter bij de gebrekkige wetenschappelijke status van het vak verpleegkunde. Terwijl in landen als Engeland en Amerika de verpleegkunde dermate geprofessionaliseerd is dat het al decennia lang op wetenschappelijke wijze en op universitair niveau kan worden bestudeerd, is deze ontwikkeling in Nederland van recente datum.⁵⁷ Werd de Amerikaanse verpleegster Adelaide Nutting in 1907 's werelds eerste hoogleraar in de Verpleegkunde, pas tachtig jaar later, in 1986, kreeg Nederland zijn eerste bijzonder hoogleraar in de Verpleegwetenschappen in de persoon van A.H.M. van den Bergh-Braam. De late wetenschappelijke erkenning van de verpleegkunde in Nederland heeft directe gevolgen gehad voor de geschiedbeoefening. De studie Verpleegwetenschappen heeft zich aan universiteiten nog maar moeizaam kunnen profileren en dus moet de geschiedschrijving van dit vak voornamelijk drijven op de overigens onmisbare belangstelling van liefhebbers. Zolang daar geen verandering in komt, kan er van participatie aan het internationale debat geen sprake zijn. Door aan te sluiten bij de geschiedschrijving nieuwe stijl waarin ruimte is voor oorspronkelijk bronnenonderzoek, nieuwe methoden, kritische vragen en comparatief onderzoek kan bovendien veel beter worden ingespeeld op de belangstelling van de huidige leerling-verpleegkundigen en studenten in de verpleegwetenschappen. Steeds minder kunnen zij zich immers identificeren met de mythe van Florence Nightingale, die als de 'the angel of mercy' troostend door de ziekenzalen schreed. En is het niet in hun gelederen dat de interesse voor de geschiedenis van het eigen vak moet worden aangekweekt?

SUMMARY

Nurses in immaculate white: an empty page in Dutch historiography?

Until recently, the historiography of nursing in England and the Netherlands was written from a traditional, 'Whig-history' perspective. While focussing on famous leaders and examples such as Florence Nightingale in England and Jeltje de Bosch Kemper in the Netherlands, it told historical events in a chronological, narrative manner. The publication of a collection of essays by Celia Davies, entitled *Rewriting nursing history* (1980), which used new sources, theories and methods from the social sciences, while advocating a comparative approach, produced a revolution in the writing of nursing history in the Anglo-American world. This revolution resulted in a steady flow of publications on all aspects of the history of nursing. When compared to these Anglo-American developments, the Dutch writing of nursing history still lags behind. Although in the 1980s both medical history and women's history provided stimuli for a new orientation, a real break-through has not yet occurred. Central to an explanation of the backlog of Dutch historiography in this respect, is, it would seem, the rather late official recognition of nursing as an academic discipline, which only occurred in 1980.

57. De eerste mogelijkheid om in Nederland Verpleegwetenschappen te studeren was in 1980 aan de Universiteit van Limburg te Maastricht. Zie voor verdere gegevens over de wetenschappelijke ontwikkelingen van de verpleegkunde aan de universiteiten: J.C.M.H. Diepeveen-Speekenbrink, 'The developing discipline of nursing from a Dutch perspective' en 'The need for graduate nursing education and nursing research in The Netherlands: an exploratory study' in *International Journal of Nursing Studies* 29 (1992) 99-111, 393-410 en 'Nursing science in The Netherlands: the Utrecht contribution' in *Journal of Advanced Nursing* 17 (1992) 1361-1368.